

dCIDOB 106.

Crisi energètica, cap a un final d'era.

La geopolítica de l'energia. Breu anatomia d'un afer global.
Paul Isbell

La geopolítica de l'energia

Breu anatomia d'un afer global

Paul Isbell Director del Programa Energia, Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos

Durant la dècada actual, els temes energètics han tornat a ocupar el primer pla en l'escenari mundial després d'uns 20 anys d'hivernació. Les guerres al Golf Pèrsic i a l'Àsia Central, l'augment del preu del petroli, l'esclat de la Xina i l'Índia en l'economia energètica mundial, una nova onada de nacionalismes energètics, els talls de subministrament del gas rus als estats veïns de trànsit, i les estridents amenaces d'Hugo Chávez d'interrompre les exportacions de petroli als Estats Units, juntament amb una plèthora d'altres temes, han renovat la discussió global sobre la naturalesa i el futur de la política energètica. I al darrere, mentrestant, es produeixen debats aferrissats sobre els límits geològics i econòmics de la producció de petroli –el denominat debat del “pic del petroli” o *peak oil*–, i l'espectre del canvi climàtic induït pels combustibles fòssils plana sobre l'horitzó.

Un dels prismes tradicionals a través del qual s'ha continuat analitzant aquests temes es coneix popularment amb el nom de la “geopolítica de l'energia”: fins a quin punt la política nacional i les polítiques exteriors, juntament amb el comportament corporatiu, defineixen i reivindiquen interessos nacionals en el regne de l'energia; de quina manera la competència nacionalista i corporativa en un sistema internacional anàrquic influeixen en el sistema energètic global, i com, al seu torn, l'evolució del sistema energètic global influeix en la geopolítica. A partir del reconeixement que l'energia ha arribat a constituir un dels pocs temes autènticament centrals i globals del món actual, aquest article intenta fer una anatomia breu i introductòria de la geopolítica de l'energia.

L'aspecte militar de l'energia

Des de fa almenys un segle, som plenament conscients del paper central que té l'energia en l'evolució de la guerra i en el destí de les empreses militars: és el que es podria anomenar els fonaments energètics del *hard power* o “poder dur”. La conversió que va fer Churchill de la Royal Navy des de la dependència del carbó domèstic a la dependència del petroli importat, va representar un increment de la vulnerabilitat respecte de les fonts energètiques estrangeres a canvi d'una velocitat i una flexibilitat més grans al mar dels seus vaixells, i l'aposta va donar els seus fruits durant la Primera Guerra Mundial. El desplegament de les tropes de Rommel pel nord d'Àfrica tenia com a objectiu impedir que el petroli de l'Orient Mitjà arribés als Aliats, i al mateix temps recollir-lo per a Alemanya. Quan Montgomery, finalment, el va aturar, la disponibilitat dels subministraments de petroli per aprovisionar els exèrcits que lluitaven al desert va ser el factor decisiu del seu èxit. El fracàs de Hitler en el seu intent d'apoderar-se dels camps de petroli del Caucas i del Caspi va ser el que va condemnar la desafortunada invasió de la Unió Soviètica. La Batalla de les Ardenes podia haver anat d'una altra manera si les tropes alemanyes haguessin trobat més dipòsits de combustible dels Aliats. Finalment, la campanya de bombardeigs sobre Alemanya no va arribar a ser realment un èxit fins que es van abandonar els objectius civils i industrials indiscriminats per tal de concentrar-se en destruir les plantes de combustible sintètic de Hitler.

Durant la Guerra Freda, el Golf Pèrsic es va convertir en un camp de batalla geopolític a causa de la importància decisiva del seu petroli per a les economies i les forces militars tant d'Europa com dels Estats Units. Si hagués tingut èxit, l'intent soviètic d'aconseguir influència sobre els estats de l'Orient Mitjà els hauria permès guanyar un port d'aigües càlides per a l'armada soviètica i crear un monopoli soviètic sobre el petroli del món. Aquesta possibilitat va portar a la declaració explícita per part dels nord-americans que l'àrea tenia una *importància estratègica vital* per als interessos del "Món Lliure". Quan la Revolució iraniana va amenaçar de sepultar tot l'Orient Mitjà en un sentiment antiamericà, els Estats Units van reclutar Saddam Hussein com el seu gendarme local i li van donar suport en la seva invasió de l'Iran. Quan un Hussein afeblit per la guerra va intentar més tard annexionar Kuwait amb una maniobra que li hauria valgut doblar les reserves de petroli iraquianes –i amenaçar potencialment les reserves de l'Aràbia Saudita–, una coalició internacional liderada pels Estats Units el va expulsar de Kuwait. Finalment, quan uns militants sunnites radicals –finançats principalment amb els diners del petroli saudita– van destruir les Torres Bessones de Nova York, una coalició liderada pels Estats Units va envair l'Afganistan i l'Iraq, en un intent d'esclafar els règims acusats de donar-los suport, i mirant de modificar l'equilibri de poder a la regió amb la persecució de les armes de destrucció massiva.

Però fins i tot en un període de pau relativa, ja després de la Guerra Freda, la geopolítica i l'energia continuen interactuant de diverses maneres. En primer lloc, la geopolítica sovint influeix en l'evolució de l'economia energètica. Malgrat això, l'evolució de l'energia –influïda inicialment per la geopolítica o no– també ha tingut un impacte cada cop més important en la naturalesa i en la direcció de la geopolítica.

L'impacte de la geopolítica en l'energia

Intervencions militars. Hi ha diverses maneres per les quals la geopolítica pot influir en l'escenari de l'energia. Primer de tot, les guerres i les intervencions militars –motivades per raons energètiques o no– poden interrompre els fluxos comercials internacionals de gas i petroli, exercint pressions a l'alça sobre els preus de l'energia. La intervenció de les Nacions Unides i els Estats Units a Kuwait el 1991 va treure del mercat milions de barrils de petroli al dia, fent que el preu del barril de petroli arribés temporalment als 40 dòlars, mentre que les sancions posteriors contra l'Iraq van impedir l'arribada al mercat de grans quantitats de petroli durant molts anys. La invasió nord-americana de l'Iraq el 2003 va treure un altre milió de barrils al dia del mercat, i la subsegüent inestabilitat del país ha impedit que la seva producció de petroli es recuperés totalment, per no parlar d'assolir el seu autèntic potencial per duplicar el seu nivell de producció d'abans de la guerra. Ara, un atac contra l'Iran reduiria amb tota certesa els fluxos del petroli procedent del Golf Pèrsic en un moment en què la capacitat excedent¹ és mínima a tot arreu excepte a l'Aràbia Saudita, i el xoc podria ser devastador

si l'Iran aconseguís revenjar-se interrompent d'alguna manera el tràfic a través de l'estret d'Ormuz (per on passa cada dia gairebé la quarta part del petroli mundial). Amb un preu per barril de 200 dòlars, que és una possibilitat real a curt termini, fins i tot sense intervencions militars que afectin els fluxos del Golf Pèrsic, aquesta paralització podria fer pujar els preus, si més no temporalment, fins a uns nivells que ningú no és capaç d'avaluar d'una manera precisa. Fins i tot els canvis en la percepció respecte de la probabilitat que es produeixi un esdeveniment com aquest a curt termini fa anar els preus de mercat del petroli amunt i avall d'una manera absolutament volàtil.

La prima geopolítica. De fet, simplement la percepció d'un augment de la inestabilitat social o política en una regió productora de petroli o a prop d'aquesta pot injectar una "prima geopolítica" en el preu mundial del petroli. Això és així sobretot perquè aquestes inestabilitats locals han interromput sovint la producció i la distribució del petroli, o simplement han impedit que una regió desenvolupés una producció prometedora de petroli. Els recents esclats de violència a Palestina, el Líban o l'Iraq han augmentat regularment la prima geopolítica. Els sabotatges, la violència i els segrestos per part de militants al Delta del Níger han restringit la producció nigeriana perquè companyies petroleres com la Shell s'han vist obligades a tancar

La geopolítica sovint influeix en l'evolució de l'economia energètica. L'evolució de l'energia també ha tingut un impacte cada cop més important en la naturalesa i en la direcció de la geopolítica

una part important de les seves instal·lacions i a plantejar-se si valia la pena fer noves inversions. Durant molts anys, les activitats de les Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (FARC) han dificultat el desenvolupament del potencial dels hidrocarburs a Colòmbia. Fins que les companyies petroleres nacionals xineses, que operen amb uns criteris de costos, riscos i beneficis diferents de les companyies privades occidentals, no van començar a recórrer el món (i particularment Àfrica) buscant potencials de producció, cap companyia petrolera havia considerat seriosament desenvolupar l'explotació del cru al Sudan. Tant si aquestes inestabilitats locals realment priven físicament els mercats mundials de fluxos físics de cru, com si simplement augmenten la percepció de l'amenaça que representa

aquesta situació, el resultat és generalment el mateix: un augment en el preu mundial del petroli. Si bé no hi ha consens respecte de la forma de quantificar la prima geopolítica, determinats observadors creuen que aquesta prima equival a uns 50 dòlars del preu que té actualment el barril.

El paper i la política de la capacitat excedent.

Aquesta dinàmica es veu magnificada quan la demanda mundial és relativament forta, l'oferta mundial triga a respondre a aquests senyals en els preus (per la raó que sigui) i la capacitat excedent és històricament baixa, com passa actualment (dos milions de barrils diaris contra el doble o el triple d'aquest nivell en el passat), i particularment quan es concentra només en uns quants països (avui, la capacitat excedent està gairebé limitada a l'Àrabia Saudita). D'altra banda, quan la capacitat excedent és gran i general, fet que permet compensar fàcilment les interrupcions, les percepcions de la inestabilitat regional —o fins i tot els talls reals— tenen un impacte menor en els preus del mercat. L'oportuna utilització de la capacitat excedent saudita durant la primera guerra del Golf, per exemple, va fer que el pic dels preus fos limitat i temporal. No obstant això, en aquests moments no és gens clar si es podria posar en joc prou ràpidament una capacitat excedent suficient per compensar els efectes que tindria en el mercat del petroli un atac a l'Iran.

Malgrat això, el nivell de la capacitat excedent en el sistema global depèn d'un nombre de factors variable. Que un determinat país productor tingui una certa capacitat excedent que pugui posar-se en producció ràpidament, podria ser conseqüència d'una política d'extracció pensada específicament per mantenir-la. A la llarga, això és el que l'Àrabia Saudita ha tractat d'aconseguir. El manteniment de la capacitat excedent, sigui com sigui, pot veure's influït per les quotes de producció de l'Organització dels Països Exportadors de Petroli (OPEP). Si un nombre suficient de membres de l'OPEP volgués limitar la caiguda del preu del petroli —o augmentar-ne el preu— podrien posar-se d'acord per fer talls en la producció o per establir-hi límits per tal d'exercir pressió sobre l'oferta a curt termini, i el resultat final seria la creació d'una capacitat excedent que més endavant, en funció de circumstàncies i decisions ulteriors, podria tornar-se a posar a to.

Alternativament, una forta desacceleració econòmica mundial podria reduir la demanda de petroli, deixant alguns països productors amb una capacitat excedent a curt termini. No obstant això, la decisió de mantenir sempre una determinada capacitat excedent implica la presa de decisions inversores particulars a llarg termini que interaccionen amb les expectatives relatives a les futures tendències de la demanda i també a les preferències geopolítiques. L'Àrabia Saudita va generar grans quantitats de capacitat excedent durant els anys setanta, quan la demanda encara era forta i l'objectiu de l'OPEP era mantenir els preus en els seus nivells màxims sostenibles. Va utilitzar una part de la seva capacitat excedent per controlar els augments de preu provocats per la interrupció de les exportacions iranianes durant la Revolució iraniana, fent un gran favor econòmic i geopolític a l'economia mundial —i

molt especialment als Estats Units—, tot i que els saudites van ser incapaços de compensar totalment la pujada de preus generada durant aquesta *segona* sacsejada del petroli. Però quan la demanda mundial va començar a esfondrar-se, a començament dels anys vuitanta, molts productors de l'OPEP van començar a enganyar respecte de les seves quotes i a aprofitar-se de la voluntat de l'Àrabia Saudita de reduir fortament la producció per tal de posar fre a la caiguda dels preus. La riada de petroli dels tramposos (que alhora que feien trampes van esgotar la seva capacitat excedent) en un moment en què la demanda s'esfondrava, va amenaçar de fer caure en barrina els preus del petroli, carregant tot el pes exclusivament sobre les espatlles saudites —una càrrega que, en essència, volia dir sacrificar les rendes del petroli per subvencionar les elevades rendes del càrtel dels tramposos.

Finalment, l'Àrabia Saudita va decidir utilitzar el seu pes geopolític com a *productor fluctuant* dins del càrtel per restaurar la disciplina i per enviar un missatge clar als altres productors: utilitzant la seva gran capacitat excedent per augmentar ràpidament la producció, els saudites van crear una tal superabundància en el mercat que els preus van caure fins als 10 dòlars per barril a mitjan anys vuitanta, fent d'aquesta manera una forta pressió econòmica sobre els altres estats productors, molt més petits, de l'OPEP. Al capdavall es va restaurar la disciplina al càrtel i la producció es va tornar a posar a to amb els objectius ante-

© Richard Obenchain

riors, la qual cosa va permetre l'Aràbia Saudita (i uns quants estats més) refer la seva capacitat excedent. Quan Saddam Hussein va envair Kuwait, amenaçant implícitament fins i tot els camps de petroli saudites, l'Aràbia Saudita es va disposar a intervenir un cop més en el mercat, incrementant l'ús de la seva capacitat excedent. La coalició de les Nacions Unides liderada pels Estats Units va restaurar la sobirania –i el petroli– de Kuwait, però l'efecte indirecte va ser assegurar també la sobirania –i el petroli– de l'Aràbia Saudita. Quan els fluxos de petroli de l'Iraq es van veure finalment interromputs, els saudites van tornar el favor obrint l'aixeta per tal de garantir que qualsevol pic internacional en els preus seria limitat i temporal.

Més recentment, però, la forta demanda de petroli al llarg de la dècada actual ha significat que molts productors –tant de l'OPEP com de fora de l'OPEP– s'hagin vist obligats a produir al màxim de la seva capacitat a curt termini. La possibilitat de crear més capacitat excedent en el futur depèn, de tota manera, de les decisions que es prenguin per estimular, o permetre, un augment de les inversions en exploració i desenvolupament de noves capacitats de producció de petroli. Si bé l'Aràbia Saudita, que tradicionalment ha exercit una influència moderadora en els debats de l'OPEP sobre pujades de preus, pot estar disposada a invertir en una expansió de la seva capacitat de producció, sobretot tenint en compte la intensa pressió que rep per fer-ho de les grans economies de consum, no està gens clar que estigui

disposada a sacrificar tota la seva capacitat excedent només per tranquil·litzar els països consumidors a molt curt termini, especialment quan sembla que s'està produint una desacceleració a tot el món. Tampoc no està gens clar que altres productors de petroli, de dins o fora de l'OPEP, estiguin especialment preocupats per les pressions a l'alça sobre els preus com a conseqüència de la reducció de la taxa d'inversió en l'exploració de nous camps de petroli, el desenvolupament de camps petrolers i la producció de petroli, que continua sent el resultat de les seves pròpies polítiques de nacionalisme energètic que han restringit cada cop més l'accés a la inversió en aquests sectors, reservant-lo per a les seves pròpies companyies energètiques nacionals.

Esforsos per garantir l'accés a uns hidrocarburs cada cop més escassos i concentrats.

La geopolítica entorn de l'accés al petroli és una altra de les rutes per les quals la geopolítica afecta l'escenari energètic. El fet fonamental respecte al gas i al petroli, els dos hidrocarburs que encara representen gairebé el 60% de l'energia primària mixta del món, és que aquestes fonts d'energia estan distribuïdes, en termes geogràfics, d'una manera molt desigual, i es troben de fet molt concentrades en només un grapat de països. Més del 70% del que actualment es consideren *reserves provades* del que es coneix com a petroli i gas *convencionals* es troba a l'Orient Mitjà (especialment al Golf Pèrsic), a les regions del mar Caspi del Caucas i de l'Àsia Central, i a Rússia. Aquest "Gran Creixent" que va des de la Península Aràbiga fins a l'illa de Sakhalin, divideix en dues parts la massa continental eurasiàtica i deixa les dues grans regions consumidores i importadores d'hidrocarburs –Europa i l'Est i el Sud-est Asiàtic– a una i altra banda de la línia divisòria, i a totes dues mirant cap als propietaris de les grans reserves i cap als grans estats productors per a les seves importacions actuals i futures.

Deixant de banda, de moment, les reserves relativament més petites del mar del Nord i de la zona mediterrània, això deixa entre un 15% i un 20%, aproximadament, de les *reserves provades* mundials d'hidrocarburs *convencionals* en el "Petit Creixent", un altre arc que es desplega des d'Alaska, a través del Canadà occidental, fins a Texas i Mèxic, i a través del golf de Mèxic i del Carib fins a la regió andina (Perú, Equador, Colòmbia, Bolívia i Veneçuela), i a les costes brasileres, arribant finalment al golf de Guinea a l'Àfrica Occidental (Nigèria, Guinea Equatorial i Angola). Tot i que el "Petit Creixent" també divideix l'Hemisferi Occidental, deixant grans àrees consumidores, com la costa est nord-americana, per exemple, i Xile, a costats oposats de la franja productora, també travessa el major país consumidor (els Estats Units, i també el Brasil, que ara és a punt de convertir-se en un exportador net de petroli), fent que malgrat que les dues Amèriques tinguin més reserves que, per exemple, Europa, siguin alhora encara més dependents de les importacions de més enllà del Petit Creixent. En aquest sentit, els països consumidors més grans del món depenen i continuaran depenent per als seus hidrocarburs dels productors del Gran Creixent. En particular, l'Aràbia Saudita continua essent la clau geopolítica del petroli, mentre que Rússia és l'eix geopolític del gas.

Integració del mercat versus rivalitat geopolítica.

En un món en pau, i en el context d'una integració econòmica cada cop més gran en termes comercials i de fluxos financers –particularment si aquesta integració estigués ben regulada o regulada d'una forma mútuament acceptable– aquesta distribució geogràfica desigual dels hidrocarburs del món no plantejaria gaires problemes, si és que en plantejava algun. Els països amb reserves de gas i petroli podrien desenvolupar-les per a l'exportació, aprofitant els seus avantatges absoluts i comparatius, mentre que els països que tinguessin menys reserves amb relació al seu consum actual i potencial podrien importar petroli i gas. De fet, en un món cada cop més integrat –com aquell cap al qual el món semblava encaminar-se al principi de la dècada actual– la densitat del comerç i els vincles financers tendeixen a apaivagar i a contenir les antigues i les potencials rivalitats geopolítiques.

Fins i tot durant la Guerra Freda, el món occidental va experimentar una pau i una prosperitat més grans, en què la integració econòmica va servir tant de motor com d'element cohesiu per al sistema occidental. El comerç del gas i del petroli –fins i tot més enllà del món occidental– va funcionar relativament bé en aquell context, malgrat la creixent concentració geogràfica d'aquests recursos. Indubtablement, el mercat internacional de l'energia no ha estat ni molt menys un mercat perfectament competitiu (en el sentit dels economistes), donada la naturalesa d'aquestes mercaderies i l'existència del càrtel de l'OPEP. I també és evident que les distorsions geopolítiques del mercat de l'energia –els nacionalismes energètics de part tant dels estats productors com dels estats consumidors– van fer malbé fins a cert punt el panorama energètic durant la segona meitat del segle XX. No obstant això, en termes energètics, el món es va anar integrant cada cop més –si bé no d'una manera perfecta– i va semblar que hi havia potencial per a unes relacions energètiques internacionals harmonioses i mútuament beneficioses. L'establiment de l'Agència Internacional de l'Energia (AIE) durant els anys setanta, la creació d'un seguit de fòrums per al diàleg productor-consumidor, i l'èxit inicial de la Carta de l'Energia, que va estendre's cap a l'est des d'Europa per incloure gran part del continent eurasiàtic, van ser algunes de les primeres expressions d'aquest potencial.

Però mentre la primera dècada del nou segle s'acosta al seu final, el panorama que s'està desplegant és tot el contrari. Mentre els preus del petroli han iniciat la seva llarga marxa cap amunt –des d'aproximadament uns 20 dòlars per barril a començament del 2000 fins a aproximadament 140 dòlars per barril a l'estiu de 2008– dos fenòmens tergiversadors han ennuvolat l'horitzó futur del sistema internacional de l'energia. El primer fenomen ha estat el nacionalisme energètic entre els estats consumidors: una tendència tant a adaptar la política exterior als objectius de la seguretat energètica (o almenys a una versió geopolíticament centrada de la seguretat energètica) com a adaptar els actors del sector de l'energia –principalment les companyies energètiques– als objectius de la política exterior. Aquestes tendències revelen una preocupació per l'escassetat de recursos i la seva concentració en països

inestables o potencialment hostils, i la por que no sigui possible confiar en les relacions del mercat per tal de garantir els fluxos de gas i petroli als països consumidors. La política exterior dels Estats Units (particularment les seves intervencions militars a l'Orient Mitjà) i de la Xina (particularment l'expansió de les seves companyies energètiques estatals per l'Àsia Central, l'Orient Mitjà, Àfrica i Amèrica Llatina) són probablement els exemples més visibles d'aquestes tendències.

El nacionalisme energètic: els estats consumidors.

De fet, un dels futurs escenaris potencials més pertorbadors a mig i llarg termini és el d'una competència política –o fins i tot militar– cada cop més forta per uns recursos de gas i petroli cada cop més escassos, independentment de si aquesta escassetat és el producte d'unes limitacions geològiques, el resultat d'una manca d'inversions a causa de les polítiques energètiques dels productors, d'una lluita per assegurar-se hidrocarburs de difícil accés en àrees comunals internacionals (a l'Àrtic, per exemple), o simplement la percepció, fonamentada o no, per part d'una o més nacions consumidores poderoses segons la qual aquesta escassetat és una possibilitat real en el futur.

Hi ha una sèrie d'àrees del món productores d'energia on ja es pot observar com diverses rivalitats geopolítiques potencials van agafant forma. Una d'aquestes es troba al llarg del flanc sud de Rússia, en un seguit de repúbliques ex soviètiques del Caucas, el Caspi i l'Àsia Central, on els esforços diplomàtics i empresarials nord-americans per obtenir aliats energètics i militars han topat amb la diplomàcia russa, l'objectiu de la qual és mantenir aquests països allunyats dels Estats Units i dins de l'esfera d'influència de Rússia. A l'Àsia Central en sentit estricte, tant Rússia com la Xina han afegit una altra capa de geopolítica en forma de l'Organització per a la Cooperació de Xangai (OCS), l'objectiu de la qual és aprofundir i reforçar els llaços entre Rússia, l'Àsia Central, la Xina i possiblement altres països asiàtics, independentment de les relacions que estableixin amb Europa i els Estats Units. Aquest agrupament, cada cop més estret, podria tenir com a conseqüència la divisió dels recursos energètics del Caspi i de l'Àsia Central entre Rússia i els consumidors d'Àsia, i especialment la Xina.

Una altra àrea de competició geopolítica incipient és Àfrica, on les companyies petroleres nacionals xineses (CPN) rivalitzen amb les companyies petroleres internacionals privades occidentals (CPI), i on l'Estat xinès ha establert uns compromisos polítics i econòmics amb els països africans en unes condicions en general no aplicades per la UE o pels Estats Units, i sense les típiques exigències occidentals respecte d'una transició visible cap a la *democràcia de mercat*. El suport polític i econòmic que la Xina ha donat al Sudan –on les companyies petroleres xineses han fet inversions importants– n'és un bon exemple: mentre que la majoria de països occidentals s'esforcen en condemnar el Govern sudanès per genocidi a Darfur, el Govern xinès continua bloquejant aquests esforços internacionals, i les seves companyies petroleres continuen explotant els hidrocarburs del país. La Xina i les seves CPN també han fet incursions en països que tenen jaciments petrolífers, com Angola i Nigèria, que tra-

dicionalment han estat un vedat de les CPI occidentals. A Amèrica Llatina s'estan produint processos similars, sobretot entre els productors de gas i petroli de la zona andina agrupats més o menys estretament entorn de Veneçuela: la penetració de CPN xineses, russes i iranianes en aquests països, tradicionalment considerats pertanyents a l'esfera d'influència dels Estats Units o d'Espanya, ha coincidit amb la intensificació dels nacio-

Un dels futurs escenaris potencials més pertorbadors és el d'una competència política –o fins i tot militar– cada cop més forta per uns recursos de gas i petroli cada cop més escassos

nalismes energètics de la regió i amb els esforços de Veneçuela, encapçalats pel president Hugo Chávez, de crear un eix *antiimperialista* oposat i contrari als interessos dels Estats Units.

Un cop més, en un món molt integrat des del punt de vista econòmic i energètic, i en pau, aquests processos serien benvinguts. Fins i tot si les CPN orientals decideixen invertir en la producció petrolera per raons econòmiques que probablement no serien considerades per les CPI occidentals, qualsevol increment en la producció d'hidrocarburs seria considerada positiva en els mercats internacionals de l'energia i benvinguda per tots els consumidors del món. Però si l'economia mundial, que actualment està molt globalitzada, comença a fragmentar-se i un comportament polític *realista* comença a imposar-se als acords del mercat, particularment en el comerç de l'energia, aquests processos tindran unes implicacions geopolítiques molt diferents –i potencialment perilloses.

Un altre punt d'inflamació geopolítica potencial és el de les rutes navals del Sud-est Asiàtic, l'oceà Índic i fins i tot el mateix Golf Pèrsic, un corredor que connecta el gas i el petroli de l'Orient Mitjà amb les economies de consum en auge de l'Àsia Oriental. Aquest corredor incorpora tant l'estret d'Ormuz com l'estret de Malacca, dos "colls d'ampolla" estratègics pels quals viatgen uns 15 milions de barrils de cru al dia (més del 25% del petroli que es comercialitza internacionalment) de camí cap a l'Extrem Orient. Aquests colls d'ampolla no només són vulnerables a interrupcions del subministrament provinents de la pirateria i del terrorisme internacional; la seguretat en les rutes navals de tot el corredor és crucial per als països de l'Àsia Oriental, particularment per a la Xina i el Japó. Actualment, aquesta seguretat naval la proporciona implícitament la marina nord-americana. No obstant això, en

un escenari futur potencial en el qual la Xina i els Estats Units són rivals geopolítics potencials, un intent per part de la Xina de garantir-se per si mateixa la seguretat naval en aquestes rutes de navegació –un objectiu que sembla impulsar l'actual programa d'expansió naval accelerada de la Xina– podria ser considerat pels Estats Units com una provocació, i podria derivar en un conflicte militar pel control d'un corredor per al comerç internacional del petroli tan crític com aquest.

El nacionalisme energètic: els estats productors. El segon fenomen que es desplega sobre el mapa de la geopolítica energètica –i que influeix en els nacionalismes energètics dels països consumidors i en les rivalitats geopolítiques corresponents– és el del nacionalisme energètic entre els estats productors. Aquest fenomen va adquirir per primer cop una rellevància global entre els estats productors de petroli de l'OPEP a començament dels anys setanta, quan aquests estats van començar a nacionalitzar els seus sectors dels hidrocarburs i van posar en pràctica unes polítiques energètiques que van afavorir les importants pujades de preus d'aquella dècada. El nacionalisme energètic va entrar en una mena d'hivernació quan els preus van caure durant la dècada dels vuitanta, però amb els importants augments de preu de la dècada actual ha ressorgit, i no només a l'epicentre original del Golf Pèrsic i del Nord d'Àfrica, sinó també a Amèrica Llatina i a Rússia –on els sectors dels hidrocarburs van ser àmpliament liberalitzats i oberts a la inversió estrangera privada durant els anys noranta–, i en una mesura inferior a l'Àsia Central i a l'Àfrica Subsahariana.

Aquest ressorgiment del nacionalisme energètic s'ha posat de manifest en l'enduriment de les condicions fiscals i d'accés amb què es troben les CPI en els països productors. Els impostos i els *royalties* que cobren aquests estats productors han augmentat de manera general des d'un 20% aproximadament els anys noranta fins a un 80% aproximadament en l'actualitat. Al mateix temps, una porció cada cop més gran de les reserves dels estats productors ha estat destinada a les seves pròpies CPN per tal que es convertissin en les accionistes majoritàries i en les principals operadores –de vegades fins i tot infringint uns contractes prèviament negociats. Si durant els anys setanta les CPI controlaven un 80% de les reserves mundials provades, avui les CPN són les que en controlen el 80%.

Si bé en la majoria dels casos això ha estat un fenomen econòmic i empresarial –amb els estats productors i les seves CPN mirant de fer-se amb una porció cada cop més gran d'uns ingressos potencials de l'exportació molt més elevats a causa de la pujada dels preus–, també hi ha uns quants exemples de nacionalismes energètics motivats, almenys parcialment, per la geopolítica. Veneçuela n'és un exemple clar, i també Rússia podria incloure's en aquesta categoria. El resultat ha estat que, mentre els recursos en hidrocarburs s'han anat concentrant cada cop més en menys estats productors, aquests mateixos estats han ampliat i aprofundit el seu control sobre aquests recursos, deixant els estats consumidors i les seves CPI en els marges de l'economia global del gas i el petroli en una posició més passiva i potencialment més vulnerable com a economies

fortament dependents de les importacions de gas i petroli, i com a companyies amb un control cada cop més petit sobre el sector productor de la cadena energètica global.

Hi ha un cert debat sobre quines amenaces, entre les procedents de la concentració de recursos i les procedents del nacionalisme energètic dels països productors, constitueixen els perills més greus per als països consumidors. Una de les escoles de pensament posa l'èmfasi en els talls de subministrament políticament motivats, o en la influència política que es pot guanyar simplement amb l'amenaça implícita d'un tall de subministrament. L'embargament del petroli àrab del 1973 és un exemple d'aquest ús de l'energia com una arma geopolítica. Molts observadors han identificat el breu tall de subministrament del gas rus a Ucraïna que es va produir el gener del 2006 (amb els subsegüents efectes perjudicials en l'abastiment de gas a Europa) com un altre exemple. La possibilitat que Veneçuela desvii les seves exportacions de petroli dels Estats Units a la Xina, o que Algèria pugui algun dia fer una cosa semblant amb les seves exportacions de gas a Espanya, són dos exemples més del que podem entendre com a arma energètica. De tota manera, el mercat del petroli és un mercat global; els talls es converteixen en subministraments mundials més baixos i, per tant, en preus mundials més alts per a tots els consumidors, no només per als del país directament afectat. La vulnerabilitat als efectes d'un tall en el subministrament de gas quan el país importador és altament dependent del gas importat per gasoducte des d'una sola font és probablement més alta; no obstant això, la majoria d'exportadors de gas són també altament dependents dels ingressos de l'exportació que provenen del flux de gas que pot ser tallat per raons polítiques, la qual cosa crea una situació de dependència mútua que redueix considerablement el risc real d'una interrupció extrema del subministrament de gas per motius polítics.

D'altra banda, el nacionalisme energètic –mitjançant la imposició d'unes taxes i uns *royalties* més elevats a les companyies energètiques estrangeres, i com a resultat d'unes condicions d'accés més estrictes– ha tendit a reduir el ritme de la inversió en els estats productors al llarg del temps. L'impacte final és que el subministrament de gas i petroli és cada cop més inelàstic respecte al preu, la qual cosa crea la possibilitat de dèficits en el subministrament de gas i petroli amb relació a una demanda creixent. A mig termini hi ha probablement un risc molt més gran que els preus pugin significativament a mesura que la demanda supera l'oferta que no pas que els estats productors clau privin als consumidors de gas i petroli. En darrera instància, però, l'impacte seria molt semblant.

L'impacte del canvi de l'escenari energètic en la geopolítica

La geografia i la geopolítica han transformat l'escenari energètic mundial durant la darrera dècada; el resultat –l'entorn actual dels elevats preus de l'energia– pot alterar estructuralment la geopolítica durant les properes dècades. La pujada dels preus, combinada amb unes condicions fiscals i d'accés als

països productors més estrictes per a les CPI, ha produït una prosperitat sobtada en els ingressos dels països productors. Els ingressos totals de l'exportació global de gas i petroli han començat a assolir nivells sorprenents. Es calcula que durant l'any 2007 fou de més d'1,5 bilions de dòlars. Aquestes transferències tan grans d'ingressos no solament tenen implicacions potencialment negatives per a les economies consumidores, sinó que també donen als governs dels països productors més autonomia econòmica i més independència política que mai respecte dels països avançats –i particularment respecte dels Estats Units. La major part del deute pendent al FMI i a altres bancs multilaterals ja ha estat pagat pels països productors, i avui molts qüestionen la rellevància d'aquesta mena d'institucions. Ara, els governs dels països productors tenen diners més que suficients per finançar inversions en infraestructures i programes socials, per comprar armes i per alimentar un sistema de mecenatge de base classista i regional, i un consum notable de les seves elits.

A més a més, la intensa acumulació de reserves que implica la combinació d'uns superàvits molt grans en les balances per compte corrent i unes taxes de canvi fixades en uns nivells cada cop més baixos respecte al dòlar, ha finançat la creació d'uns "fons sobirans" que actualment gestionen un capital de més de 3,2 bilions de dòlars. Aquests fons han estat decisius a l'hora d'apuntalar els grans bancs d'inversions a Europa i als Estats Units durant la recent crisi creditícia internacional. La seva penetració potencial en el sistema financer internacional i en les economies occidentals avançades és enorme: les implicacions de la penetració d'aquests fons sobirans poden ser benignes de moment, però no és impensable que algun dia, en un futur no massa llunyà, la geopolítica esdevingui almenys un dels criteris que orientin la política d'aquests fons.

Les conseqüències geopolítiques potencials són múltiples. D'entrada, els països productors s'han alliberat de la influència de les economies avançades plasmada en la condicionalitat del FMI. A més a més, les pressions domèstiques per a la realització de reformes polítiques i econòmiques també han estat neutralitzades per la gran aflluència del diner procedent del gas i del petroli. Diverses formes d'economies de submercat no democràtiques –que només fa deu anys haurien estat sotmeses a una forta pressió a favor de la seva reforma– ara poden no només prosperar i consolidar-se, sinó que comencen a mirar-se les unes a les altres com a aliats naturals. Aquesta tendència s'està fent especialment visible a Euràsia, on els productors de gas i petroli del Gran Creixent no solament estan aprofundint els seus vincles polítics i econòmics mutus, sinó que també s'estan relacionant de diverses maneres amb les grans potències emergents asiàtiques, moltes de les quals també tenen uns grans superàvits en les seves balances per compte corrent basats en la prosperitat d'unes economies manufactureres i exportadores. Les monarquies del Golf Pèrsic estan fraternitzant diplomàticament amb la Xina com no ho havien fet mai, mentre que els fons sobirans de l'Orient Mitjà estan començant a canviar el focus geogràfic de les seves inversions des dels Estats Units a Àsia. L'OCS, que actualment engloba Rússia, la

Xina i diversos països d'Àsia Central, és una de les expressions més importants d'aquesta tendència. En el futur podria ser la columna vertebral d'un sistema polític i econòmic eurasiàtic molt més fortament travat, i que alguns ja anomenen "un món sense Occident".

Cap d'aquests potencials desenvolupaments geopolítics no seria necessàriament bo per al futur de la globalització, per a l'aprofundiment de la integració política i econòmica internacional. De fet, l'augment de l'autonomia econòmica i política dels exportadors d'energia del Gran Creixent, i de les economies industrials exportadores asiàtiques impliquin molt probablement el final de la integració econòmica global i el començament de la fragmentació global. Més que mai, Occident necessita la integració global i les institucions de governança global necessàries per tal que aquestes institucions siguin percebudes com a imparcials, ben regulades i mútuament beneficioses. Després de tres dècades durant les quals el líder d'Occident afeblia constantment les institucions de governança globals –perquè les veia com una forma il·legítima de restricció de la sobirania nord-americana–, ara són les potències petrolieres i gasístiques eurasiàtiques, juntament amb els seus socis asiàtics, les que consideren la governança global com un destorb innecessari per a la seva llibertat d'acció. Els Estats Units necessiten recuperar ràpidament la credibilitat en l'escenari internacional com a defensors del multilateralisme i de la governança global si volen evitar que es produeixi una marginació cada cop més gran d'Occident en els afers internacionals.

Conclusió

L'energia i la geopolítica, per bé o per mal, estan estretament relacionades. Les pressions cada cop més grans que exerceixen l'una sobre l'altra és un argument a favor d'una transformació de l'economia energètica en el sentit de desplaçar els combustibles fòssils per unes alternatives renovables més descentralitzades; i d'una reconstrucció de l'arquitectura i de la credibilitat dels nostres sistemes de governança global, particularment en l'àmbit de l'energia i el canvi climàtic. ●

Nota

1. N. de l'ed.: Capacitat per produir més del que normalment es produeix amb els mateixos recursos existents.

Referències bibliogràfiques

- BRUFAU**, Antonio; **PÉREZ DE BRICIO**, Carlos et al. *Oil, Gas, Energy: A Plural View, A Calm Look*. Madrid: Estudios de Política Exterior, 2008.
- LEVERETT**, Flynt. "Black is the New Green". *The National Interest*. Gener-febrer, 2008. P. 37-45.
- YAMANI**, Sheikh Ahmed Zaki; **MABRO**, Robert i **ISBELL**, Paul "Energy: Between Market and Geopolitics". Real Instituto Elcano. Working Paper 6/2008.
- YERGIN**, Daniel. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*. Nova York: Free Press, 1992.